

GLASSPLINTERS

Leo Feijten

Glassplinters

Waargebeurd

2018

Boeken die iets met je doen...

*Als kind in de oorlog begreep ik het niet.
Nu ben ik ouder en kan ik met al mijn levenservaring
zeggen dat ik het nog minder begrijp.*

© 2018 Leo Feijten

Coverfoto: © Leo Feijten

Vormgeving: Leo Feijten

Auteursfoto: © Leo feijten

1e Redactie: Drs. Hans Feijten

2e Redactie: Drs. Elza Heijmeriks

Druk: **bravenewbooks.nl**

ISBN: 9789402170542

NUR: 689

1e Uitgave 2011 'Ik geloof dat hij Hans heette'

2e Uitgave 2018 'Glassplinters'

De auteur heeft alles ondernomen om de rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Zij die desondanks toch menen rechten te kunnen laten gelden op een afbeelding kunnen contact opnemen met de auteur. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Omslagfoto gemaakt op Heidekamp en Museum Bergen en Behouden,
Vliegbasis Deelen bij Arnhem.

De glazen plaat van 3 x 2 m² in het museum 'Bergen en Behouden' bij de voormalige Fliiegerhorst Deelen, nabij Arnhem. Hier de resten van de oorspronkelijke plaat, met daarop de kaart van West-Europa geëtst, welke bestaat uit enkele duizenden glassplinters.

Juli 1941. Martha, Horst en Roosje.
Uit de privécollectie van Martha Mozes.

In dit boek tref je woorden als 'Jood', 'Joods(e)' en 'Joden' nu eens met een hoofdletter aan en dan weer met een kleine letter ('jood', 'joods(e)' en 'joden').

De officiële spelling schrijft voor dat je een hoofdletter gebruikt als je naar het Joodse volk verwijst en een kleine letter als je naar de joodse religie verwijst.

Ik begrijp dat dit verwarrend kan zijn. Toch heb ik ervoor gekozen om de officiële spelling zoveel mogelijk te volgen.

Waar het niet meteen duidelijk is of het woord naar het Joodse volk of naar de joodse religie verwijst, of waar het woord, gezien de context, naar allebei kan verwijzen, heb ik er bewust voor gekozen om een hoofdletter te gebruiken.

De schrijver

Inleiding

Het is alweer een aantal jaren geleden dat mijn vrienden Marco Houtgraaf, Pim Roovers, Edwin van Brakel en ik, samen met een aantal medewerkers een aanvang namen met het restaureren van een uit duizenden stukjes bestaande glazen plaat in het museum ‘Bergen en Behouden’ bij de voormalige Fliegerhorst Deelen, nabij Arnhem. Het museum is ontstaan uit de belangstelling van mijn twee zoons (Eric en Remco) en een aantal vrienden. Op jonge leeftijd raakten zij geïnteresseerd in de gebeurtenissen rond Arnhem ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en zij verzamelden steeds meer materiaal uit die tijd. De glazen plaat werd door de *Luftwaffe* gebruikt om de vliegbewegingen van hun nachtjachtvliegtuigen en de geallieerde bommenwerpers bij te houden.

Tijdens één van mijn regelmatige bezoeken als medewerker van het museum, viel mijn oog op een vuilniszak ergens in een donkere hoek op de zolder van het museum. In deze vuilniszak vond ik honderden stukjes versplinterd glas, afkomstig van een eerder onderzoek in de omgeving van het vliegveld. Met enig puzzeltalent was het niet moeilijk om enkele stukjes van de glassplinters samen te voegen. Het bestuur van het museum gaf mij toestemming om de puzzel te voltooiën, waarna wij al spoedig ontdekten dat er heel veel stukjes ontbraken.

Wij kregen toestemming van de overheid om een hernieuwd onderzoek te starten op de vindplaats. De resten van de oorspronkelijke plaat, met daarop de kaart van West-Europa geëtst, is door een groep medewerkers van het museum, onder mijn leiding, in de nabijheid van het kampement bij de huidige vliegbasis in duizenden stukjes en splinters onder de grond teruggevonden. Het werd een gigantische legpuzzel van twee bij drie vierkante meter, waaraan wij elke dinsdagavond weer een paar stukjes toevoegden.

Tijdens dit puzzelen moest ik steeds vaker denken aan Martha, een al wat oudere Joodse vrouw, die ik tijdens mijn werk als psychosociaaltherapeut had leren kennen. Een warme, vriendelijke vrouw. De duizenden stukjes glas deden mij denken aan de *Kristallnacht*, die voor Martha en dat onbekende jongetje — waarover zij vertelde — veel teweeg moet hebben gebracht.

Ik herinner mij die ene dag tijdens mijn werk nog goed: Martha bracht een foto mee uit 1941. Zij staat erop afgebeeld, samen met Roosje, haar jongere zusje en tussen hen in staat een klein jongetje met een verlegen lach.

‘Wie is dat, Martha?’ vraag ik, maar ze weet het niet. Ik vraag haar terug te denken aan die tijd. Ze gaat rustig zitten en denkt na. ‘Ik geloof dat hij Hans heette...’ begint ze. ‘Ons gezin woonde in Tilburg. Mijn vader en moeder hebben hem aan het begin van de oorlog in huis genomen, maar verder weet ik niets meer.’

Een week voor Martha kwam te overlijden bracht ze een afscheidspresentje van glas voor mij mee. Op het pad naar mijn gespreksruimte viel het per ongeluk uit haar handen en brak in vele splinters uiteen. Gelukkig zat het in kadoverpakking en dat heb ik ook zo gelaten. Zo'n presentje mag en wil ik nooit meer uitpakken. Dat valt niet meer te lijmen.

Martha's verhaal en dan vooral dat mysterieuze jongetje heeft mij niet meer losgelaten. Voor het eerst in haar leven kon Map, zo werd ze vroeger genoemd, haar verhaal kwijt. Honderdduizenden verhalen zijn nooit opgeschreven en werden nooit uitgesproken. Dit verhaal zou bewaard blijven.

Tja, Martha. Na haar overlijden heb ik nog veel gesprekken met haar man gehad. ‘Wil jij haar verhaal opschrijven?’ vroeg hij mij. Het is net of ik haar even weer in de stoel tegenover mij zie zitten. Zoveel beelden, zoveel herinneringen... Enige jaren na haar overlijden in 1997 ben ik een zoektocht naar haar verleden begonnen. Ik bezocht archieven en deed contacten op in onder andere Tilburg, Vught, Erwitte, Lippstadt, Eindhoven, Amsterdam, Bergen aan Zee en Arnhem. Mijn bevindingen zijn in dit document opgetekend. Voor zover mogelijk heb ik getracht uit alle notities en interviews een zo zuiver mogelijk beeld te geven van alle gebeurtenissen. Als schrijver heb ik de vrijheid genomen de leemten tussen de verhalen op te vullen vanuit mijn eigen beeldvorming en idee. Dit zal echter geen afbreuk doen aan de waarheid en intentie van het verhaal. Op een aantal bladzijden zijn de letterlijke teksten, inclusief taalfouten van enkele originele brieven en berichten weergegeven. Ook zijn — waar wenselijk — de namen van een aantal mensen gewijzigd. Nimmer heb ik de opzet gehad om wie dan ook te kwetsen.

Leo Feijten

Uden, voorjaar 2018

Erwitte, Duitsland

Het is woensdag, 13 juli 1932. In Erwitte,¹ een klein plaatsje net onder Lippstadt, is het leven van alledag weer op gang gekomen. In het huis van Walter Eichenwald aan de Hellweg, op de hoek van de Bergerstraße, klinkt het zachte gekreun van zijn negenentwintigjarige vrouw Lenie. De geboorte van hun eerste kindje kondigt zich aan. De anders zo kalme Walter is toch wat onzeker. Hij heeft het bord *GESLOTEN* voor alle zekerheid toch maar achter de winkeldeur opgehangen. ‘Wil je dat ik de vroedvrouw haal?’ vraagt hij bezorgd.

De vroedvrouw is niet van Joodse afkomst, maar dat is voor hen niet bezwaarlijk.

De vader van Walter, Hartwig Eichenwald, geboren in Erwitte, was geen orthodoxe Jood, evenmin als zijn moeder, Regina. Rond die tijd wonen er honderdvijftien Joden in Erwitte. Walter is vijftien jaar als zijn vader op achtenveertigjarige leeftijd om het leven komt. Hij wordt begraven op het Joodse kerkhof van Erwitte. Dat gebeurt aan het einde van de Grote Oorlog.²

INFOLGE KRIEGSSTRAPAZEN GESTORBEN

staat op zijn grafsteen. ‘Jouw vader is een held!’ zegt de rabbijn dan tegen Walter.

In Erwitte is men anders tegen Walter aan gaan kijken, met een soort respect, maar ook met medelijden. Ook zijn vijf jaar jongere broer Ernst wordt op school niet langer geplaagd. Even moet Walter aan zijn vader Hartwig denken nu hij zelf vader wordt. Rond het jaar 1900 heeft zijn vader de winkel in koloniale waren overgenomen van de Joodse weduwe Johanna Elsbach. De familie Elsbach heeft al vanaf het begin van de negentiende eeuw in Erwitte

---

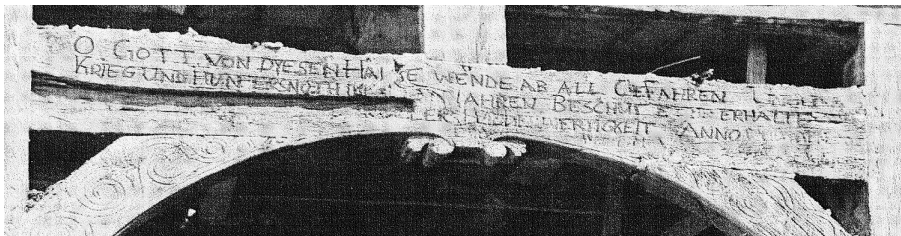
¹ Erwitte is een stadje in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen, gelegen in het district Soest. Het kreeg in 1936 stadsrechten.

² De eerste Wereldoorlog, 1914-1918.

gewoond en heeft een goede positie verworven in de gemeente. De familie bezit onder andere 47,5 morgen³ land, wat extra geld in het laatje brengt door de houtkap. De winkel gaat na de dood van Johanna's man Josef niet meer. Hij is pas vijfenveertig jaar als hij sterft. Een maand daarvoor is zijn vader, Isaac Elsbach, overleden. Paula Elsbach, de dochter van Johanna, is net zes jaar. Johanna komt moeilijk over het verlies van haar man heen. Zakendoen is niet haar manier van leven. Het sjouwen met de zware rollen kledingstoffen en het kachelhout hakken voor de verkoop is voor Johanna te zwaar. Samen met haar dochter Paula besluit zij zich terug te trekken en de winkel te verkopen aan Hartwig Eichenwald. Hartwig heeft al vaak een helpende hand geboden.

Paula gaat na de lagere school naar de *Höhere Töchterschule* in Lippstadt. Ze heeft de school echter nog niet afgemaakt als ze met Pasen 1895 plotseling samen met haar moeder uit Erwitte vertrekt. Waar ze naartoe zijn gegaan, weet zelfs Hartwig niet.

Hartwig en zijn twee jaar jongere vrouw Regina betrekken het winkelwoonhuis aan de Hellweg. Op de verweerde balken van het vakwerkhuis staat in het hout uitgebeiteld de tekst:

Enkele letters zijn weggevallen in het door houtworm vermolmd hout. Hartwig bevestigt een *Mezuza*⁵ met een tekst uit de Thora aan de deurpost naast de ingang. Hij werkt hard om de winkel weer nieuw leven in te blazen. Dan overlijdt zijn vader, Callmann Eichenwald, op zevenenzeventigjarige leeftijd. Walter is nog te klein om dat te beseffen wat dit betekent.

Vader Hartwig vindt het belangrijk dat Walter en zijn tweede zoon Ernst onderricht krijgen in de Joodse leer.

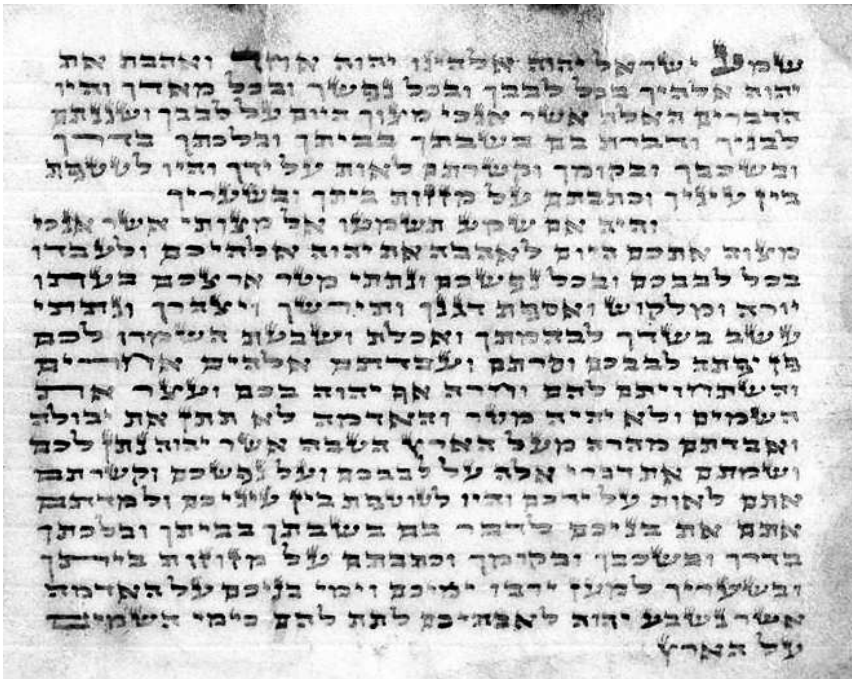
³ De Rijnlandse morgen (een oude oppervlaktemaat) was ongeveer 8516 m².

⁴ *O God, van dit huis wend af alle gevaren, oorlog en hongersnood ... (onleesbaar): Beschut en behoud het daarom... (onleesbaar) Anno 1745.*

⁵ De *Mezuza* ofwel *Mesusa* is een kastje met daarin een tekst uit de Heilige Thora, die aan de deurpost wordt bevestigd.

1939. Hoek Hellweg en Bergerstraße. Links het huis van de Eichenwalds. Bron: Stadtarchiv Erwitte.

Mezuzah uit het huis van de Eichenwalds. Bron: Stadtarchiv Erwitte.

Daarom gaan de twee jongens vanaf 1910 twee keer per week voor lessen naar Frau Mergentheimer bij wie zij de Heilige Thora leren lezen. Zij is streng in de leer en vindt dat de jongens, zo klein als ze zijn, delen van de Thora uit het hoofd moeten kennen. Walter volgt de lessen altijd met grote tegenzin.

Al op jonge leeftijd helpt hij zijn vader in de winkel op de hoek van de Hellweg-Bergerstraße. Hij brengt bestellingen rond met de handkar en hakt kachelhoutjes achter de winkel op het plaatsje, waarna deze worden afgewogen en in bundels worden gepakt. Hij doet het graag en ook zijn broer Ernst helpt mee. Hoewel zijn naam het niet doet vermoeden, is Ernst echter speels en timmert hij liever van planken een hut of een wagentje.

Walter hoopt later zelf een winkel te kunnen beginnen. Hij kan nog niet vermoeden dat hij op vijftienjarige leeftijd al voor een groot deel de verantwoording voor de winkel moet dragen, omdat zijn vader is omgekomen. Dat betekent niet meer naar school, maar lange dagen in de winkel samen met zijn moeder. Zij verkoopt de kleding- en gordijnstoffen, koffie, thee en kruiden, terwijl Walter de bestellingen blijft doen. Ook gaat Walter regelmatig houtzagen en hakken in het bos. Zijn broertje Ernst gaat nog naar school, maar moet na schooltijd ook meehelpen. Tijd om te spelen is er niet meer. De winkel brengt net voldoende op om de rente en de pacht te kunnen betalen. Moeder Regina is een handige vrouw en verstelt vaak kleding voor de klanten, waardoor er net genoeg geld is voor wat extra's.

Door de beleefdheid en de snelheid waarmee Walter de bestellingen verzorgt, lukt het hem samen met zijn moeder en broertje weer klanten erbij te krijgen. De bescheidenheid siert hen, waardoor de waardering voor het vaderloze gezin groeit. Walter ontpopt zich steeds meer als een rustige, aardige jongeman, met altijd wel een *Witz*⁶ of een snoepje voor de kinderen van het dorp. Op Sabbat gaat hij naar de synagoge met zijn moeder en Ernst. Tijd om te lanterfantten of te praten in het naastgelegen café van Kessing is er niet. Elke morgen vroeg uit de veren en de bestellingen van de avond tevoren klaarmaken. Daarna alles op de handkar laden en met de bestellingen het dorp rond om alles af te leveren.

---

⁶ Grapje, mopje.

Hij heeft een handig systeem bedacht voor de bestellingen. Klanten die willen bestellen, plaatsen een kartonnen bordje achter het raam met een 'E' van Eichenwald erop getekend. Overal waar zo'n bordje is geplaatst, klopt hij aan en neemt hij de bestellingen aan, die de volgende dag weer worden afgeleverd. Natuurlijk zijn er ook wel eens spoedbestellingen, die hij vóór vijf uur 's middags moet bezorgen.

Het is voor de jonge Walter wel wat eentonig werk, maar hij hoopt daarmee geld opzij te leggen om later naar Amerika te kunnen emigreren. Op de schaarse momenten dat hij even tijd heeft, kan Walter dagdromen over de toekomst in dat verre land van de cowboys en de indianen. Maar dan roept het werk weer. Het wordt weer lente, zomer, herfst, winter. Tijd voor meisjes heeft hij niet, maar heel af en toe gaat hij met een paar vrienden naar Lippstadt of een avondje kegelen bij café Kessing tegenover zijn huis aan de Bergerstraße. In Lippstadt is alles zo anders dan in het kleine Erwitte.

Bron: Archief Leo Feijten

Voorjaar 1931

Walter is inmiddels 28 jaar als hij op een dag weer zijn ronde maakt en aanklopt bij het woonhuis aan de *Hellweg* op nummer 50, naast de synagoge. De familie heeft het bordje met de 'E' voor het raam gezet. Hij klopt nogmaals, maar er wordt niet open gedaan. Walter loopt om het huis heen en ziet dat de deur van de synagoge open staat. Eerbiedig duwt hij deze wat verder open. In het gangpad is een jonge vrouw op haar knieën ijverig de vloer aan het dweilen en ze hoort niet dat Walter is binnengekomen. Hij staat daar en voelt zich wat verlegen met de situatie. Hij wacht even en voorzichtig kucht hij een keer, waardoor de jonge vrouw zich verschrikt omdraait, een kreet slaakt en vlug overeind komt. Ze veegt haar handen af aan haar lichtblauwe jasschort. Walter verontschuldigt zich en maakt een kleine beleefde buiging. Voor hem staat het mooiste schepsel dat hij ooit heeft mogen aanschouwen. Een rode hoofddoek geknoopt om haar donkere, golvende lokken, daaronder een paar bruine, vrolijke ogen. Haar wenkbrauwen vormen twee erebogen. Haar mond is fraai gevormd en ze heeft prachtige tanden. Als ze lacht, komen er kuiltjes in haar wangen. Om haar slanke, goed gevormde lichaam draagt ze een lichtblauw, maar veel te wijd jasschort en haar voeten zijn in houten klompjes gestoken.

'*Fräulein,*' stamelt hij.

Twee paar ogen kijken elkaar aan en het blijft een paar seconden stil. Het zijn seconden die een eeuwigheid lijken te duren. Walter voelt zich warm worden en zijn wangen kleuren zacht rood. Eigenlijk wil hij weglopen, maar het is net of zijn benen niet meer willen. Dan begroet zij hem spontaan met een glimlach, zoals Walter er nooit eerder één heeft gezien. Hij zal deze glimlach zeker ook nooit meer vergeten. Een lichte siddering gaat door zijn lichaam. Dan komt ze op hem toe gelopen. 'Ik heet Walter...,' zegt hij. 'Walter Eichenwald. Is hiernaast niemand thuis? Ik heb aangeklopt, maar er wordt niet open gedaan. Ik kom de bestellingen opnemen.'

'Helene Simon,' hoort hij haar lieve stem zeggen en ze knikt licht haar hoofd. 'Ik heb al over u gehoord. De familie is vanmorgen naar Lippstadt gegaan voor inkopen, maar als u meeloopt, Herr Eichenwald, zal ik u de bestellingen

doorgeven?’ Ze glimlacht en ziet de verlegen houding van Walter.

Hij doet een poging de spanning te doorbreken. ‘Zeg maar Walter, zo kennen de mensen mij.’

‘Goed, Walter. dan ben ik vanaf nu Lenie!’

Walter schrikt hier toch een beetje van. Zo vlug al? Maar dan volgt hij de vrolijk kijkende vrouw naar het huis van de familie.

‘Ik logeer hier een paar dagen, maar ik vertrek zaterdag naar mijn zuster Selma in Holland. Ze woont met haar man in Arnhem. Dat is net over de grens.’

Lenie loopt de woning binnen en Walter volgt haar.

‘Neem even plaats, dan kunnen we de bestellingen doornemen.’

Walter gaat aan de keukentafel zitten en grist vlug zijn pet van zijn hoofd. ‘Wat is er met me?’ vraagt hij zich af. Hij is helemaal van de kaart en kan zijn ogen niet van Lenie af houden.

‘Koffie? Thee?’

‘Eh, thee. Of nee, doe maar koffie!’

‘Melk? Suiker?’

‘Allebei, of nee, alleen melk.’

Even later staat er een heerlijk dampende beker koffie voor hem op de ruwhouten tafel. Hij roert en roert en Lenie praat honderduit over Oeventrop, waar ze vandaan komt, over haar familie. Walter roert maar door. Dan ontwaakt hij uit zijn dagdroom en neemt hij een slok van de hete koffie, terwijl zijn handen licht trillen. Lekker, met melk en suiker! Suiker? Nou ja, ook lekker.

‘Mevrouw vertelde me dat je ook stoffen verkoopt in de winkel. Kan ik vanmiddag terecht om te kijken?’

‘Ja, natuurlijk. Ik zal er zijn,’ zegt Walter. ‘We hebben net weer nieuwe stof van uitzonderlijke goede kwaliteit binnengekregen. Als ik er niet mocht zijn, vraag dan mijn moeder naar de nieuwe collectie.’ Gelukkig, de spanning in zijn lichaam smelt weg. Hij vertelt over zijn werk, zijn moeder en zijn broer Ernst en hij nipt aan de koffie. Niet te snel, dan kan hij nog even genieten van deze ontmoeting.

‘Nog een kopje?’

Heel graag, denkt Walter, maar toch zegt hij beleefd: ‘Nee, dank je, Lenie.’

Ik moet nog meer adressen langs.' Hij staat snel op en loopt naar de deur. 'Liever geen hand geven, want dan voelt ze misschien hoe nerveus ik ben,' denkt hij.

Ook Lenie is opgestaan en loopt naar de deur. 'Tot vanmiddag,' zegt ze met weer die glimlach. Ze pakt zijn hand. 'Dan nemen we vanmiddag de bestellingen wel door!'

'De bestellingen, wat erg! Helemaal in de bonen,' denkt hij, terwijl zij een klaterende lach laat horen.

Als Walter weer buiten staat, is de lucht blauwer, is de zon warmer en zijn de bloemen kleurrijker... De wereld lijkt gevuld te zijn met duizenden vrolijk zingende vogels. Hij weet niet hoe snel hij de rest van de bestellingen moet doen en haast zich daarna naar huis. Slordig parkeert hij de handkar achter het huis en stuift opgewonden de winkel binnen. Hij loopt op zijn moeder toe en maakt een rondedans met haar door de winkel. 'Mama, mama, ik... Wat moet ik doen, ik ben zo blij!' roept hij uit. 'Ik heb haar ontmoet, zo mooi, zo lief!' 'Kalmeer toch eens, jongen! Waar heb je het over, wat is er gebeurd?'

'In de synagoge, mama, zo mooi, zo... zo... Nou ja, mama, ben ik verliefd?'

Zijn moeder lacht en neemt hem mee naar de woonkeuken. 'Zo, nou ga je eerst maar eens zitten en vertel je precies wat er aan de hand is. En drink eerst maar eens een beker water, want je bent helemaal in de war, geloof ik. Walter, Walter, kalmeer toch! Met jou valt geen goed garen te spinnen.'

Walter zucht eens diep en vertelt dan over de ontmoeting in de synagoge, over Lenie, de koffie, de bestelling, die ogen en die glimlach! Zijn moeder luistert met een glimlach op haar gezicht, terwijl ze zich een beeld probeert te vormen van deze volgens Walter zo wonderbare vrouw.

Het is inmiddels drie uur in de middag en Walter is druk bezig met het verzorgen van de bestellingen. Af en toe rinkelt de winkelbel en richt hij zijn blik op de deur, maar nog steeds geen Lenie. Hij loopt naar buiten en kijkt in de richting van de synagoge. Geen Lenie. Hij loopt weer achterom naar het magazijn en staat dan oog in oog met haar. 'Kom binnen, kom binnen en neem plaats.'

'Maar Walter, ik kom alleen even voor de bestelling en voor de stof.'

'Ja, ja, ik zal mijn moeder zo roepen. Zij is boven. Lenie, wanneer ga je ook

Boven: Kruising Bergerstraße - Adolf-Hitler-Straße, ca 1935. Links Haus Eichenwald.

Bron: Stadtarchiv Erwitte

Beneden: De synagoge in Erwitte. Erwittenaren houden een protestactie tegen de afbraak, begin 1980.

De dame in het zwart gekleed is Liesel Mursch-Kessing, het vroegere buurmeisje van familie Eichenwald.

Bron: Stadtarchiv Erwitte

alweer naar Holland?’

‘Zaterdag, waarom?’

‘Lenie, eh... Maar dan is het Sabbat. Blijf nog een dagje, dan zal ik je daarna naar Lippstadt brengen. Reizen op Sabbat is niet juist, of ben je daar niet mee bezig? je bent ook Joods, veronderstel ik?’

‘Ja, maar niet echt praktiserend. Ik kan wel aan de familie vragen of ik nog een dagje extra kan blijven,’ zegt ze met haar betoverende glimlach.

Het hart van Walter maakt een klein vreugdesprongetje. Ze ziet er nog mooier uit in haar lange rok en blouse met kant. Haar lange haar heeft ze in een wrong samen gestoken en als ze praat, beweegt ze haar sierlijke handen. Haar handen en vingers omlijsten elk woord dat ze uitspreekt met een klein gebaar. Haar gezicht vertoont bij alles een ongekennde expressie. Als Walter een vraag stelt, wacht ze even met haar antwoord. Ze lijkt even goed na te denken en sluit elk antwoord af met dezelfde lieve glimlach als die ochtend. Dan nemen ze de bestellingen door en Walter verheugt zich al op de dag van morgen, als hij Lenie weer zal zien. Zou hij nu al durven vragen? De hele middag heeft hij in gedachten geoefend: ‘Zullen we vanavond een... Nee, wil je vanavond een eindje mee door het dorp lopen?’ Nee, dat durft hij niet te vragen. Wat zou hij moeten doen als ze ja zou zeggen? Nee, dat kan niet. Stel dat ze nee zegt. Nee, het is te snel, veel te snel. Hij moet geduld hebben... Het komt wel! Maar als ze zaterdag al wil vertrekken, dan ziet hij haar misschien nooit meer terug!

‘Mama! Mama! Wil je komen? Er is een klant voor de stoffen!’ Het klinkt bijna als een noodkreet en Lenie lacht met twee kuiltjes in haar wangen.

Moeder Regina komt langs de krakende trap naar beneden. Door de toon van Walter en zijn onzekere houding begrijpt ze meteen dat dit de ‘wondervrouw’ moet zijn, maar ze laat niets merken. ‘Goedemiddag, Fräulein, u wilt stof bestellen? Ik zal wat stoffen laten zien. Waar is het voor bestemd? Walter, ga jij even naar achter. Ik heb daar nog wat nagekomen bestellingen liggen. Kijk maar even op de lijst op de werktafel, wil je?’

‘Maar mama, die bestellingen kunnen toch wel even wachten!’

‘Walter, alsjeblieft, er is haast bij. De bestelling van familie Fischel moet vanavond nog bezorgd worden. Doe nou even.’